

майданом Незалежності. На цю справу 50 000 руб. пожертвував Михайло Іванович Терещенко, онук Ніколи Артемійовича і головний його спадкоємець. 1915 р. Дирекція Київського відділення запросила П. Альошина, О. Кобелева та П. Голландського взяти участь у приватному конкурсі [32]. Одним з директорів Київського відділення був у 1913–1916 рр. С. Уваров. Отже, участь Голландського стає зрозумілою. Втім, проектування і будівництво відклали через несприятливу обстановку.

Підсумовуючи, відмітимо, що П. Голландський був дотичний до проектування та будівництва багатьох відомих київських об'єктів, але постійно відігравав другорядні ролі. І лише у співпраці з родиною Терещенків він виходив на перший план, в повній мірі реалізувавши свій таланти.

У 1919 р. архітектор опинився в Криму, де й помер 1939 р. Могила Павла Голландського у Симферополі не зберіглася, але на будинку по вул. Самокіша-Жуковського, 20, де він мешкав в останні роки життя, встановлена меморіальна дошка [2, с. 36].

Посилання

1. Сольський Б. Видатний майстер архітектури // Архітектура Радянської України. – 1940. – № 11. – С. 21–25.
2. Петрова Э. Павел Иванович Голландский и его крымская эпопея. – Федосия: «Коктебель»; Симферополь: «Н. Оріанда», 2013. – 120 с., ил.
3. Государственный архив республики Крым (далее – ГАРК), ф. 3812, оп. 1, спр. 20.
4. Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф. 18, оп. 2, спр. 65.
5. ДАК, ф. 18, оп. 1, спр. 75.
6. Антонюк А. Павел Иванович Голландский: штрихи к историческому портрету // Историческое наследие Крыма. – 2007. – № 18. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.commonuments.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php?v=1&tek=102&par=74&l=&art=579>
7. Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека ім. В.Г. Заболотного, інв. № 250561–250567.
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДАК України), ф. 693, оп. 1, спр. 362.
9. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 1643, оп. 1, спр. 88.
10. ДАКО, ф. 1643, оп. 1, спр. 63.
11. Проект постройки нового здания Киевской конторы Государственного банка // Киевлянин. – 1900. – 11 ноября. – № 311.
12. Здание Государственного банка в г. Киеве. 1902–1905. – К.: Издание членов Учетного Комитета Киевской Конторы Государственного банка. – 1909. – С. 4.
13. ДАКО, ф. 1643, оп. 1, спр. 64.
14. ДАКО, ф. 1, оп. 237, спр. 55.
15. Гіляров С. Архітектура передвоєнної доби // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 4.
16. Маликов Д., Друг О. Особняки Києва. – К.: Київ, 2004. – С. 180.
17. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва (далі ЦДАМЛМ), ф. 8, оп. 1, спр. 394.
18. //Зодчий. – 1903. – Таблиця 62.
19. ДАК, ф. 163, оп. 58, спр. 336.
20. Врона І. Здание школы в Киеве (1905–1907 гг). Рукопис. 1950 р. // ЦДАМЛМ, ф. 358, оп. 1, спр. 43.
21. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 6194.

22. ЦДАМЛМ, ф. 8, оп. 1, спр. 46.
23. К окончанию здания музея древностей и искусств // Киевлянин. – 1900. – 1 октября. – № 272.
24. ЦДАМЛМ, ф. 8, оп. 1, спр. 6.
25. ЦДАМЛМ, ф. 8, оп. 1, спр. 7.
26. Ходатайство Киевского общества древностей и искусств // Киевлянин. – 1912. – № 118.–29 апреля.
27. Институт рукопису (ІР НБУВ), ф. 28, спр. 1023.
28. Мокроусова О., Кадомська М. Палац Терещенків в селі Денеші: історія будівництва у листуванні замовників та архітектора (у співавторстві з М. Кадомською) // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Випуск № 4. – 2011. – С. 316–326.
29. ДАКО, ф. 84, оп. 6, спр. 88.
30. ЦДАК України, ф. 830, оп. 1, спр. 1274.
31. ЦДАМЛМ, ф. 8, оп. 1, спр. 71.
32. ЦДАМЛМ, ф. 646, оп. 1, спр. 224.

Мокроусова Е.Г. Малоизвестные факты из биографии Павла Голландского – архитектора семьи Терещенко

Статья посвящена малоизвестным аспектам биографии выдающегося украинского архитектора, педагога, исследователя и защитника памятников. На основе неизвестных архивных источников освещается малоисследованный киевский период его жизни и творчества, раскрывается участие в проектировании некоторых архитектурных объектов Киева и уточняется имеющаяся информация о построенных им зданиях.

Ключевые слова: Киев, архитектура, конкурс, проектирование, преподавание, Павел Голландский, Терещенко, Мельцер.

Mokrousova O.H. Badly known facts of Pavlo Hollandsky's biography - the architect of the Tereshchenkos

The article is dedicated to the badly known facts of the biography of the famous Ukrainian architect, pedagogue, researcher and guard of the monuments. Using the unknown archival sources, the period of his life and work in Kyiv is shown. Also, the author discovers the role of P.Hollandsky in designing some architectural objects and points to the information about built edifices.

Key words: Kyiv, architecture, contest, projecting, teaching, Pavlo Hollandsky, Tereshchenko, Melzer.

27.03.2016 р.

УДК 75.052 (477.52) Ю.83

Н.С. Юрченко

СВЯТИНІ СУМЩИНИ. ДО ПИТАННЯ З ДОСЛІДЖЕННЯ ФРЕСКОВИХ РОЗПИСІВ ГЛУХІВСЬКОГО ПЕТРОПАВЛІВСЬКОГО МОНАСТІРЯ

Дослідження присвячене фресковим розписам Глухівського Петропавлівського монастиря, які є невід'ємною частиною цього архітектурного комплексу, а також пропозиціям щодо введенню їх до наукового обігу.

Ключові слова: фреска, реставрація, святі ангели і архангели.

З давніх-давен Сумщина славилася церквами та монастирями, які «... були осередками не лише релігійного життя, а й культури у найширшому сенсі...» [2, с. 3], де поряд з іншими розвивалося

Гл. 1. Св. Антоній Печерський

Гл. 2. Св. Феодосій Печерський

Гл. 3. Ангели з Плащаницю

мистецтво іконопису та стінопису. Починаючи з Х–ХІІІ ст. не лише храми, а й будівлі монастирських приміщень оздоблювалися мозаїками та розписами-фресками, для яких яскравим прикладом стала Софія Київська. Фрески доби Київської Русі вирізняються строгістю слідування принципам візантійської системи розпису й урочистою монументальністю. Ці тенденції спостерігаються також в інших святинях, жодний монастир не обходився без поліхромних фрескових розписів, що ілюстрували священні тексти Біблії та Євангелія.

Серед найстаріших святинь на землях Сумщини – Глухівський Петропавлівський монастир, заснований, за переказами, у 1230 р. й розташований на високому правому березі р. Клевень поблизу с. Будищи за 20 км від Глухова. Колись він «був одним із найдовершеніших архітектурних ансамблів Мазепиної доби – доби розквіту українського національного архітектурного стилю» [3, с. 355, 359]. Трагічна історія монастиря за радянських часів. Не збереглися в належному стані споруди, а

настінні розписи, що залишилися від ХІХ ст., заслуговують на окреме дослідження та введення їх до наукового обігу.

В існуючій науковій літературі – у контексті вивчення пам'ятки архітектури – про розписи майже не йдеться, що можна пояснити пізнім походженням та їх незадовільним станом: залишились у фрагментах. Нещодавно, насамперед у келіях, стінописи були частково «відкриті», тобто звільнені від щільного забілення крейдою, але глибокі подряпини та вибоїни на зображеннях потребують ґрунтовних реставраційних заходів.

Ці розписи згадуються лише у двох виданнях – М.П.Цапенка [7] та С.В.Тупика [6]. У своїй книзі «По равнинам Десны и Сейма» відомий мистецтвознавець та історик архітектури М.П.Цапенко лише між іншим звертає увагу на існування декоративного оздоблення «арочного проїзду з багатою ліпниною та поліхромними тематичними і декоративними розписами» [7, с. 62] монастиря. Більше говориться про них і надаються кольорові зображення

Іл. 4. Орнамент блакитний (трафарет)

Іл. 5. Ангел

у нещодавно видрукуваних у видавництві «Університетська книга» історико-краєзнавчих нарисах про Глухівський Петропавлівський монастир. Автор книги – Сергій Тупик – директор Путивльського історико-культурного заповідника, над якою він працював майже тридцять років. Багато ілюстроване видання містить рідкісні факти з історії монастиря, його насельників, визначних релігійних діячів – настоятелів Дмитрія Ростовського (1651–

Іл. 6. Ангел (2)

1709) і Мельхіседека Значко-Яворського (1716–1809), які розбудували цей храмовий комплекс. У нарисах надається цікава інформація про тамтешні реліквії, які наразі зберігаються у краєзнавчих музеях нашої області, згадуються настінні розписи в інтер'єрах монастирських приміщень [6, с. 115].

Фрескові розписи архітектурного комплексу монастиря залишилися у трьох спорудах у фрагментарному вигляді та вкрай незадовільному стані (подряпані або забілені крейдою). Перші, що знаходяться при вході у монастир, – в арці

Іл. 7. Ангел (фрагмент)

надбрамної Михайлівської церкви – шанобливо виокремлені сучасними рамками (іл. 17, 18). Серед них – три майже однакових лика, написаних на початку ХХ ст. Одне з зображень (лише одяг та руки, лик відсутній), судячи по чіткому й упевненому поліхромному рисунку (іл. 16), належить до більш раннього періоду. Інші розписи – на горішці трапезної та в нішах високих напівовальних вікон братських келій – заслуговують на більшу увагу.

Зовнішня архітектура православної церкви, її внутрішнє оздоблення, декоративне ліплення та літургійне дійство мали служити християнській церкві через молитву до Бога. Встановлені ще в перші століття нашої ери на вселенських та помісних соборах канони та правила втілені найяскравіше у храмових розписах. З поширенням християнізації традиція стінопису розвивається все більше і стає важливим елементом культури тодішньої держави. Типові для Середньовіччя риси монументальності малюнку з чітким контуром були притаманні українському церковному живопису і, як правило, списувалися з більш ранніх зразків.

Релігійний сюжет став одним з основних видів давньоруського образотворчого мистецтва фрескового живопису. Його специфіка полягала в тому, що він робився як на вологу, так і на суху тиньківку. Воздоблення священних мурів у кожному монастирі місцеві майстри вносили своє бачення, яке згодом набувало самобутніх національних рис. Кольорова гама фресок здебільшого стримана. Домінують оливкові, рожеві, блакитні, зелені та темно-коричневі тони. Це можна простежити

Іл. 8. Архангел Михайл

Іл. 9. Архангел Гавриїл

Іл. 10. Ангел (фрагмент)

Іл. 11. Всевидюче око

Іл. 12. Голуб. Святий Дух

й на прикладі розписів трапезної та братських келій монастиря, у фрагментарних зображеннях Антонія і Феодосія Печерських (іл. 1, 2), янголів з плащаницею (іл. 3) та великих постатей на повний зріст святих Петра і Павла (іл. 14–15), архангелів та ангелів (іл. 5–11).

На горіщі трапезної, крім зображень святих,

зберігся й крупний трафаретний орнамент (іл. 4) з набивним геометричним малюнком блакитного кольору, який проходить уздовж усього периметру приміщення (характерне для храмів оздоблення). Численні перебудови трапезної церкви залишили всього три зображення – голови Антонія і Феодосія Печерських та двох ангелів з плащаницею, які вціліли у загальних рисах. Образи святих типові, на німбах ледь прочитуються літери з іменами.

Саме трапезній надавалося сакральне значення: «...найважливішою спорудою спільножительного монастиря була трапезна – будівля для спільних трапез братії, які мали містичний сенс, бо асоціювалися з Тайною вечерею. Вона функціонально, композиційно й образно тяжіла до соборної церкви» [1]. На фрагментах розписів збереглися лики святих – родоначальника чернецтва Антонія (†10 липня 1073) у чернечому клобусі з білим голгофським хрестом та Феодосія (†3 травня 1074), який започаткував монастирський загальножитийний устав. Найвищою цінністю для обох було вчення про особисте спасіння людини ще за її життя через стягання Святого Духу. Антоній має суворий, безсторонній і самозаглиблений вираз обличчя на відміну від більш живого і відкритого лику Феодосія. Антоній поданий як сивобородий старець-схимник, а Феодосій – як людина середнього віку з непокритою головою. Індивідуальні риси святих набули традиційності, узяті з іконографії печерського монастиря. Хрещення Володимиром Великим Київської Русі спричинилося до заснування Києво-Печерської лаври святими ченцями Антонієм Першоначалником та Феодосієм Великоіменитим, яких вшановують за їх молитовний подвиг. Це підтверджується не лише спогадами Нестора Літописця, який був їхнім учнем [4, с. 224–226], а й зображенням святих іконописцем Аліпієм [5, с. 270–272] (ікона XII ст. «Богоматір Печерська з Антонієм та Феодосієм», що зберігається у Третьяковській галереї в Москві) та завдяки численним спискам за канонічною іконографією, що повторювалися із століття у століття згідно зі стилями та напрямками часу.

У настінному оздобленні монастирських споруд червоною стрічкою проходить саме ангельська тема. У площинному зображенні, в народному дусі, чітким силуетом подані ангели з великими крилами і доброзичливими обличчями, розвернутими до людей (що також говорить про пізнє походження зображень), які тримають прямокутну плащаницю. Ця тема продовжується й у братських келіях на широких арочних прорізах великих вікон – на повний зріст предстоять ангели, архангели, святі ПершOVERHOVNI апостоли Петро і Павло. В текстах Божественного Одкровення підкреслюється особлива службова

Лл. 13. Св. Петро

місія ангелів, що з грецької означає «вісник». Ангели, за апостолом Павлом, це «службові духи, які посилаються на служіння наслідувати спасіння» (Евр 1. 14). Ангелам, що служать Богу та людям, надаються такі головні значення, як розум та сила. Ці відмінності характеризують їх у духовних піснях та богослужбних текстах, як-то: «Нині сили небесні з нами невидимо служать», «Господи сил з нами буди», «Да торжествує умов ество». Поняття про «розум» та «сили» вказують на служіння ангелів, які виконують волю Бога у творенні світу, реалізації Божого Промислу, а також у тому, що стосується покарання зла та перемоги добра. Священне Писання свідчить, що ангелів існує нескінченно багато: «...тисячі тисяч служили Йому предстояли пред Ним» (Дан. 7. 10).

Лл. 14. Св. Павло

Ангели та архангели предстають на повний зріст, серед них упізнаються й постаті Св. Апостолів Петра і Павла, на честь яких зведено Глухівський монастирський комплекс. У келіях проходило буденне життя ченців, де свідомо та підсвідомо ангели-охоронці стерегли своїх насельників від усілякої спокуси. Ангели зображені босоніж у білих хітонах з короткими напівпрозорими туніками та з великими темно-сірими крилами, що означає швидкість, із якою вони мають виконати завдання Бога [8, с. 10]. Церква вшановує сімох архангелів, які належать також і до чину Серафімів, найбільш наближених до Бога. На білому тлі у світлому одязі зі смиренними ликами, вони наповнені внутрішнім сьйвом, яке ллється ззовні й розливається повсюдно. Світло є головним компонентом усіх зображень і стає видимим, немов Дух Святий – одна з іпостасей Святої Трійці. «Ангелы озарены блистанием божественной славы, осияны светом Божества, и этот свет объемлет их... Ангелы света полны

Іл. 15. Фрагмент постаті XVIII ст.

Іл. 16. Лик

любви и блаженства» [8, с. 18].

Чіткий малюнок реалістичних постатей у світлих одягах робить їх легкими, піднесеними та сяючими як вогонь від свічки, що не можна сховати за подряпинами та крейдою, тому що святі «есте свет мира: не может град укрыться веру горысто...» (Мф. 5; 14–16). Духовне Нетварне Світло – є божественна енергія, яка випромінює мир та спокій, що сяє крізь лики зображених святих. В ієрархії кольорів білому надається перевага після

золотого. У білий одяг облачився Христос на горі Фавор, у такий одяг вбиралися ветхозавітні священики, і саме в білому являються чисті душі немовлят, ангелів та праведників, це колір небесного світла та райських обитель.

Напевно, дані розписи були присвячені архангелам – за зовнішніми атрибутами упізнаються Архангел Михаїл у шоломі, римських обладунках з щитом та вогняним мечем і Архангел Гавриїл з лавровою гілкою (вціліла лише постать), інших впізнати складно. Саме архангелу Михаїлу, який став захисником Божої слави під час падіння Денниці, у Святому Писанні надається верховенство [8, с. 20–21]. Святування собору Архистратига Михаїла та Небесних Сил безплотних встановлено на початку IV ст. на Лаодикійському соборі за кілька років до першого вселенського собору, де затверджено їхнє православне почитання.

Св. Діонісій Ареопагіт та інші вчителі Церкви поділяють ангелів на дев'ять ликів і три чини. До першого відносяться: престоли, херувими, Серафіми; до другого – власті, господства, сили; до третього – ангели, архангели, начала [8, с. 7–8]. Присутність Архангелів біля престолу Божого беззаперечно: «... и приидет Сын Человеческий в Славе Своей и вси святии Ангелы с Ним» (Мф. 25, 31). Усі зображення реалістичні, вирішені у тривимірному просторі. Фігури святих, незважаючи на широкі ризи та хітони, подані професійно з дотриманням академічних пропорцій. Угорі, на кожному склепінні, обов'язкове зображення голуба з сяйвом (іл. 13), що летить – Духа Святого, або Всевидючого ока (іл. 12) у трикутнику, яке символізує око Бога Саваофа (двох невидимих іпостасей Святої Трійці, зримо втілених в образі Ісуса Христа, Сина Божого).

Ніби два ангели, постають на повний зріст Святі апостоли Петро і Павло. Ці образи узяті зі сталих ізводів, іконографія яких походить із давніх візантійських зображень. Їх називають першOVERHOVНИМИ, бо ще за життя вони відзначилися працею у поширенні Христового вчення. Постійно підтримувані благодаттю Святого Духа, вони привели до Христової віри тисячі людей, підкоряючи людські серця своєю проповіддю. Постаць Петра подана у звичному червоному гіматії. На фресці святий під час проповіді схвильований. Симон, якого Христос назвав Апостолом Петром, у перекладі з арамейської – «скеля»: «І кажу Я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, і сили адові не переможуть її. І ключі тобі дам від Царства Небесного, і що на землі ти зв'яжеш, те зв'язане буде на небі, а що на землі ти розв'яжеш, те розв'язане буде на небі!» (Мф. 16: 18–19).

Петро – син рибача з Віфсаїди Галілейської і брат апостола Андрія Первозванного – разом із апостолами Яковом та Іоаном Богословом був особливо наближеним до Господа Ісуса Христа,

який сказав до них: «Ідіть за Мною, Я зроблю вас ловцями людей!» (Мф. 4: 19). Апостол Петро своєю вірою та добродійними вчинками сприяв поширенню й утвердженню Церкви Христової після зішестя Святого Духа, навернувши тисячі людських душ до праведної віри. Духовна сила, що виходила від Св. Петра була настільки могутня, що навіть тінь його, потрапляючи на лежачих на вулиці хворих, зцілювала їх (Дії. 5:15).

За переказом, апостол Марк написав своє Євангеліє для римських християн зі слів апостола Петра. У Євангелії подано два Соборних послання апостола Петра. Як і Учитель, він розіп'ятий на хресті, але за особистим бажанням униз головою, похований на Ватиканському пагорбі священномучеником Климентом Римським та іншими учнями. У Ватікані, в соборі Св. Петра, на плиті, що знайдена при будівництві храму, історія залишила виразний напис грецькою мовою: «Петро тут».

Серед усіх фресок найкраще збереглася постать Апостола Павла з книгою, у синьому хітоні та жовтому гіматії. Святого зображено більш молодим із короткою сивою бородою, його світлий задумливий лик та погляд звернено до Бога. Виразності обличчю надають глибокі тіні навколо очей. Реалістично подана фігура святого, розвернута до людей.

Святий Павло народився в кілійському місті Тарсі (у Малій Азії), яке славилося тоді своєю грецькою академією та освіченістю жителів. Спочатку носив єврейське ім'я Савл і походив від юдеїв, мав римське громадянство. Життя його поділяється на дві частини. Спочатку він – суворий фарисей, знавець Тори, виконавець Закону Мойсея, а потім – після дивної зустрічі з Христом по його воскресінню – став апостолом язичників, цілком відданим справі Євангелія. 14 його послань, що увійшли до Нового Письма, відрізняються яскравою самобутністю і представляють собою систематизацію християнського вчення. Лука, автор Євангелія від Луки, був особистим секретарем Павла. В Римі, під час ув'язнення Павла, Лука щоденно приходив до нього й записував під диктовку життєпис Христа. Тож Євангеліє від Луки фактично є Євангелієм від Павла.

Св. Павло загинув на 67 році в Римі, в один рік з апостолом Петром, на дванадцятому році царювання Нерона.

У цих монастирських розписах яскраво втілена ідея немирущої пам'яті про «стовпів» християнської церкви – першочергових святих апостолів, які віддали своє життя заради нової релігії та її розповсюдження земним світом, а також – про великих молитовників, засновників чернецтва у Київській Русі.

Фрескові розписи Глухівського Петропавлівського монастиря є частиною духовного

Іл. 17. Луки

надбання Сумщини та України. Їх потрібно реставрувати, а весь архітектурний комплекс негайно передати Церкві. В іншому випадку йому загрожує подальша руйнація та знищення, що стане непоправною втратою для української культури

Посилання

1. Вечерський В.В. Архітектурний устрій українських монастирів доби Гетьманщини (середина XVII–XVIII ст.) Матеріали до українського мистецтвознавства. Збірник наукових праць. Вип. 3. – Київ, 2003. – [Електронна версія]: <http://www.etnolog.org.ua>.
2. Вечерський В.В. Монастирі Сумщини як осередки художнього життя // Мистецькі осередки Сумщини. Історія. Колекції. Дослідження. Матеріали наукової конференції, присвяченої 75-річчю заснування Сумського художнього музею. – Суми, 1995. – С. 3–6.
3. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України. – Київ, 2005. – 586 с.
4. Настольная книга священнослужителя. Том 2. – М., 1978. – 799 с.
5. Настольная книга священнослужителя. Том 3. – М., 1979. – 800 с.
6. Тупик С.В. Глухівський Петропавлівський монастир та навколишні села. Історико-краєзнавчі нариси / Сергій Тупик. – Суми, 2015. – 398 с.
7. Цапенко М. По равнинам Десны и Сейма / М. Цапенко. – М., 1970. – 141 с.
8. Явлення и чудотворения Св. Семи Архангелов. Издание третье. – М., 1905. – 88 с. (репринтне видання).

Юрченко Н.С. Святыни Сумщины. К вопросу исследования фресковых росписей Глуховского Петропавловского монастыря

Исследование посвящено фресковым росписям Глуховского Петропавловского монастыря как неотъемлемой части этого архитектурного комплекса, а также предложениям по введению их в научное обращение.

Ключевые слова: фреска, реставрация, святые ангелы и архангелы.

Yurchenko N.S. Sacred objects of Sumy region. To the matter of the fresco murals research in Hlukhiv Petro-Pavlivskiy monastery

The research deals with the fresco murals in Hlukhiv Petro-Pavlivskiy monastery which are integral parts of the architectural complex, as well as the proposals concerning putting them into operation in the scientific circulation.

Key words: fresco, restoration, Holy angels and archangels.